

Εθνικισμός και Αναδιατάξεις*

Η αποψινή ομιλία θα επιδιώξει να προωθήσει μια ερμηνευτική πρόταση: να κατανοήσουμε την ανάπτυξη και την έγερση των εθνικισμών, δηλαδή και των εθνικών συνειδήσεων, μέσω των αναδιατάξεων, κυρίως και πρωτίστως των κοινωνικών. Ο ομιλών θεωρεί τη σχέση που προβάλλεται με τον τίτλο της ομιλίας του ως κεντρικό ζητούμενο και εκμεταλλευόμενος τα σε κάθε ιστορική στιγμή χαρακτηριστικά των συγκεκριμένων εκδηλώσεων επιθυμεί να προτείνει τα για την απόδειξη της αναγκαία αναλυτικά και εννοιολογικά εργαλεία. Η προσπάθεια μάλιστα για την αρχική συγκρότηση θεωρίας με γενική αξία δεν αφήνει περιθώρια παρά για παραδειγματική μόνον ειδική αναφορά στη σημερινή δαλκανική πραγματικότητα, από την οποία δεν εξαιρείται η χώρα μας.

Έχω ήδη υπαινιχθεί τη διάκριση του εθνικισμού από την εθνική συνείδηση και θα ήταν καλό να διευκρινιστούν εξαρχής τα πράγματα: ο εθνικισμός είναι το συνολικότερο από τα δύο φαινόμενα και η εθνική συνείδηση, το μερικότερο, συνιστά την αναγκαία βάση του. Ο χρόνος, το κυριότερο εργαλείο του ιστορικού, μας υποδεικνύει ότι έχουμε να κάνουμε με δύο ιστορικά ευδιάκριτα φαινόμενα και μας υποχρεώνει να τα συνοδεύσουμε με τον κατάλληλο προσδιορισμό, στην περίπτωση μας με τον προσδιορισμό «έγερση», τον οποίο προτιμώ από τους «αναβίωση», «αφύπνιση» κ.λπ., που χρησιμοποιούνται από άλλους.

Οι πλαγιοσκοπήσεις του θέματος πάνε να μακρύνουν γι' αυτό τις σταματώ και διαπιστώνω: σε κανένα σημείο της Ευρώπης — της γεωγραφικής Ευρώπης — δεν υπάρχει σήμερα ζήτημα διαμόρφωσης και έγερσης των εθνικών συνειδήσεων. Αυτό ήταν ένα φαινόμενο του 19ου αιώνα με κύρια χαρακτηριστικά τις εθνοποιητικές επεξεργασίες και τις εθνικές επαναστάσεις με συνολικό αίτημα την απελευθέρωση και την οργάνωση σύγχρονου εθνικού κράτους όπου οι αντίστοιχες εκδηλώσεις συνεχίστηκαν και στις αρχές του φθίνοντος αιώνα μας, αυτές συνδέονταν περισσότερο με το πρόβλημα του αλτρωτισμού και πολύ λιγότερο με αυτό της διαμόρφωσης και της έγερσης των εθνικών συνειδήσεων.

Ο εθνικισμός, στον οποίο συμπεριλαμβάνονται η διαμόρφωση εθνικών

Ο Βασίλης Κρεμμυδάς είναι Ιστορικός, Καθηγητής του Πανεπιστημίου Αθηνών.

* Κείμενο διάλεξης σε εκδήλωση του Τομέα Ιστορίας των Νεότερων Χρόνων του Πανεπιστημίου Κρήτης για τον εθνικισμό δημοσιεύεται χωρίς υπολογιστικές αλλαγές.

συνειδήσεων, η έγερσή τους και ό,τι άλλο είπαμε προηγουμένως, είναι ένα φαινόμενο με πολύ περισσότερα, αλλά και με ιδιαίτερα, χαρακτηριστικά και με πολύ μεγαλύτερη χρονική έκταση: ο βίος του φαινομένου συμπληρώνει τους τρεις, πάνω - κάτω, αιώνες, συμπίπτει, επομένως, με την ανάπτυξη του καπιταλιστικού συστήματος στην Ευρώπη.

Η σχέση την οποία προσπαθεί να αναλύσει και να εξηγήσει, δηλαδή να επεξεργαστεί, η προκειμένη ομιλία δρίσκεται ανάμεσα στον εθνικισμό και τις αναδιατάξεις μας χρειάζεται επομένως να γνωρίζουμε τι είναι αυτά τα δύο. Προηγουμένως όμως μια ομολογία: έχω μια απώθηση και ένα φόβο απέναντι σε ό,τι συνήθως ονομάζουμε ορισμό, που είναι ακατάλληλο, περιοριστικό και καμιά φορά παραμορφωτικό και παραπλανητικό εργαλείο· η γνώση του περιεχομένου και των όρων ανάπτυξης και εκδήλωσης του φαινομένου ανάπτυξης είναι προτιμότερη και χρησιμότερη.

Ας δούμε λοιπόν. Γλωσσική και πραγματολογική βάση του εθνικισμού είναι το έθνος· μπορούμε λοιπόν να πούμε σε μια, απλοϊκή ίσως, διατύπωση, ότι, όταν μιλούμε για έγερση του εθνικισμού, εννοούμε ότι οι άνθρωποι που μέσα από συλλογικές εμπειρίες και επεξεργασίες έχουν συνειδητοποιήσει ότι ανήκουν στο ίδιο εθνικό σύνολο, στο ίδιο έθνος, «εγείρονται» με έναν κοινό σκοπό· ο συνθηθέστερος ήταν — και είναι — η επιδίωξη κάποιας μορφής ανεξαρτησίας και η απαλλαγή επομένως από κάποιας μορφής και κάποιου μεγέθους εξάρτησης.

Μίλησα προηγουμένως για γνώση του περιεχομένου και των όρων ανάπτυξης και εκδήλωσης του φαινομένου του εθνικισμού· το επαναλαμβάνω με την παράκληση να το συγκρατήσουμε, γιατί η οριοθέτηση του φαινομένου είναι αναγκαία, αλλά δεν είναι πολύ ευχερής. Ας το πω αλλιώς: εθνικισμός δεν είναι όλες οι εκδηλώσεις και εκφράσεις που συνήθως προτείνονται ή προβάλλονται ως τέτοιος και προκαλούν σύγχυση ή αναγωγή πολλών εκδηλώσεων σε εθνικιστικές τάσεις, χωρίς να είναι τίποτα περισσότερο από εθνικιστικά, ενδεχομένως, συμπαρομαρτούντα, διαλύει τα όρια του φαινομένου, εμποδίζει δηλαδή την οριοθέτησή του και αποπροσανατολίζει ως προς τη γνώση του και την ερμηνεία του.

Η επιστημονική ανάλυση και ερμηνεία της έγερσης των εθνικισμών προϋποθέτει την ακριδή γνώση των όρων, των χαρακτηριστικών και των μορφών της· δεν αρκεί δηλαδή η γνώση του σκοπού προκειμένου να κατανοήσουμε το φαινόμενο. Κάπως αφοριστικά, το ομολογώ, διότι σχηματικά, ας μου επιτραπεί να διατυπώσω μερικές σκέψεις σχετικά μ' αυτά τα ζητήματα:

α. Ο εθνικισμός είναι δέβαιος και επιθετικός. Σημειώνω για να μην υπάρξουν παρεξηγήσεις: δια και επιθετικότητα δεν είναι πάντοτε, ούτε αναγκαστικά απαξίες (δειγματοληπτικές περιπτώσεις: το ημέτερο 1821 και το 1789). Είναι δίκαιος και επιθετικός ο εθνικισμός, επειδή επιδιώκει να

ανατρέψει στο επίπεδο της πολιτικής εξουσίας και επειδή είναι ο ίδιος αναδιατακτικός: το κλίμα που ευνοεί την έγερση του εθνικισμού είναι αυτό που ονομάζω αναδιατάξεις σε κοινωνικό επίπεδο και σε επίπεδο εξωτερικών σχέσεων — και εδώ αρχίζει να υποδεικνύεται η αρχή των επεξεργασιών για τη σχέση αναδιατάξεων και εθνικισμού· συγχρόνως όμως, ο ίδιος χρειάζεται να προωθήσει τις αναδιατάξεις και στα δύο αυτά, σε όλα τα επίπεδα·

β. και σύμφωνα με τα προηγούμενα, αλλά κυρίως σύμφωνα με την ιστορική γνώση μας, η έγερση του εθνικισμού δεν είναι ένα διαρκές ιστορικό γεγονός· συνέβη σε ορισμένες ιστορικές στιγμές, διότι το ίδιο το φαινόμενο του εθνικισμού δεν εκκολάπτεται σε οποιοδήποτε ιστορικό «περιβάλλον» ή «κλίμα», που έλεγα προηγουμένως·

γ. τέτοιο, κατάλληλο «περιβάλλον» δε διαμορφώθηκε στην ιστορία παρά μόνον κατά τους τρεις τελευταίους αιώνες, όταν δημιουργήθηκε η ανάγκη να ταυτιστούν το έθνος και το κράτος· είναι, επομένως, ο εθνικισμός ένα φαινόμενο που διαμορφώθηκε και αναπτύχθηκε κατά την εποχή του καπιταλισμού, ενόψει της εγκαθίδρυσης καπιταλιστικών σχέσεων, ενόψει, μ' άλλα λόγια, της ανάπτυξης σχέσεων αγοράς σε ένα χώρο·

δ. αυτό το τελευταίο, ότι δηλαδή ο εθνικισμός αναπτύχθηκε με όρους αγοράς, παραπέμπει στην κοινωνική διάστασή του: ο εθνικισμός και η έγερσή του έχουν κατεξοχήν κοινωνικό χαρακτήρα και συνδέονται με την ανάγκη για ευρύτερες αναδιατάξεις· να σημειωθεί παρεμπιπτόντως — και διότι θα μας χρησιμεύσει στη συνέχεια — ότι στην έγερση των εθνικισμών του περασμένου αιώνα συνέβαλε η διαμόρφωση των αστικών τάξεων, της κοινωνικής δύναμης προόδου εκείνης της στιγμής, οι οποίες πρωτοστάτησαν στις αντίστοιχες εξελίξεις.

ε. τέλος, και λόγω της μεγάλης χρονικής διάρκειας κατά την οποία το φαινόμενο υπάρχει, αλλά και ανεξάρτητα απ' αυτήν, όπως και ανεξάρτητα από την ποιότητα των χρονικών σημείων έγερσής του, ο εθνικισμός δεν είναι ούτε μονοδιάστατος ούτε μονοσήμαντος, έχει όψεις, είναι πολύμορφος, σύνθετος και πολυεπίπεδος είναι ένα φαινόμενο κατεξοχήν δυναμικό επειδή έχει κοινωνική βάση και συναρτάται με κοινωνικά προσπατούμενα.

Με αυτά τα αναλυτικά δεδομένα φτάνουμε στο κρίσιμο σημείο να μιλήσουμε γι' αυτό που ονομάζω αναδιατάξεις, με τις οποίες, κατά τις ημέτερες επεξεργασίες, συνδέεται άμεσα και άρρηκτα η έγερση του εθνικισμού· να επαναλάβω καλού - κακού· συνδέεται έτσι, όχι η διαρκής ύπαρξη του φαινομένου εθνικισμός, αλλά η εκάστοτε έγερσή του. Θα περιγράψω πάλι και δε θα ορίσω αυτές τις αναδιατάξεις, πώς τις εννοώ, ποιο περιεχόμενο και ποια χαρακτηριστικά τούς αποδίδω απλά, ίσως απλοϊκά και πάλι: καθένas και καθετί — και σε συσχετισμό μεταξύ τους — να καταλάβει άλλη θέση απ' αυτήν που έχει στα επίπεδα των κοινωνικών και των διεθνών σχέσεων, και

αυτό, είτε πρόκειται — και παρακαλώ αυτό να το προσέξουμε πολύ — να συμβεί στο πλαίσιο του ίδιου κοινωνικού συστήματος, είτε πρόκειται για αλλαγές που ανατρέπουν το υφιστάμενο κοινωνικό σύστημα· το τελευταίο είναι δέδαια, περισσότερο εννόητο και ιδού ένα παράδειγμα σχετικά: στην πρώην ΕΣΣΔ διαφορετική θέση και σχέση έχουν τώρα μεταξύ τους οι άνθρωποι και τα πράγματα στις επιμέρους κοινωνίες και διαφορετική είναι η διεθνής θέση των επιμέρους κρατών που αναδείχθηκαν μέσω της έγερσης των εθνικισμών και ενόψει των αναδιατάξεων. Αν υπάρξει απορία για την καταλληλότητα του όρου αναδιατάξεις στην περίπτωση αλλαγής και του κοινωνικού συστήματος η απάντηση είναι, καταφατική εφόσον δεν έχουμε να κάνουμε με επαναστάσεις, οπότε θα μας χρειαζόταν και οι αντίστοιχος επιθετικός προσδιορισμός. Για την πρώτη περίπτωση, αυτήν των αναδιατάξεων στο πλαίσιο του ίδιου κοινωνικού συστήματος, όπου η σύλληψη της σχέσης εθνικισμός - αναδιατάξεις ή αντίστροφα μοιάζει δυσχερέστερη, θα μιλήσουμε σε λίγο.

Ας δούμε για λίγο το πράγμα στην ιστορική του διάσταση: κατά τον ευρύτερο 19ο αιώνα, που λέγαμε πριν, σκοπός της περίπου διαρκούς έγερσης των εθνικισμών στην Ευρώπη — και αλλού — ήταν ο σχηματισμός κρατών ισορριθμών με τα ευδιάκριτα έθνη συνέπεσε όμως με ευρύτατες και διαρκείς επίσης αναδιατάξεις με πλαίσιο τις βιομηχανικές επαναστάσεις. Δηλαδή: δύο βιομηχανικές εκρήξεις, τέλος του 18ου — αρχές του 19ου αιώνα η πρώτη, μετά τα μέσα του 19ου η δεύτερη, άλλαξαν διαρκώς και ριζικά τις οικονομικές σχέσεις, τόσο σε επίπεδο επιμέρους αγορών, όσο και σε επίπεδο παγκόσμιας αγοράς, και τοποθετούσαν καθέναν και καθενί σε οικονομική και επέκεινα κοινωνική θέση διαφορετική από πριν· διαφορετικά από τα προηγούμενα ήταν και τα συνολικά σχήματα που διαμορφώνονταν κάθε φορά.

Λέγω λοιπόν, ότι μέσα στο πλαίσιο αυτών των αναδιατάξεων αναπτύχθηκαν οι εθνικές συνειδήσεις, εγέρθηκαν οι εθνικισμοί και όλα μαζί κατέληξαν στο σχηματισμό νέων κρατών, στον τύπο έθνος-κράτος, ανάμεσα στα οποία και του δικού μας. Στην ενδεχόμενη ένσταση αν στον ελληνικό χώρο είχε συμβεί βιομηχανική επανάσταση, η απάντηση θα ήταν ότι οι αναδιατάξεις γίνονται με όρους αγοράς και όχι με όρους της βιομηχανικής παραγωγής, ανεξάρτητα που η αγορά λειτουργεί με τους όρους τού σε κάθε ιστορική στιγμή ισχυρότερου κεφαλαίου, και ότι ο ελληνικός χώρος είχε ενταχθεί στις λειτουργίες της παγκόσμιας αγοράς και ο ελληνοισμός είχε να παρουσιάσει υψηλές εμπορικές και ναυτιλιακές επιδόσεις.

Είπαμε λίγο πριν ότι η ουσία των αναδιατάξεων δρίσκεται στο ότι καθένας και καθενί αλλάζουν θέση και ρόλους αυτό όμως είναι το τελικό σχήμα. Εξίσου μας ενδιαφέρουν οι διαδικασίες, τα μέσα και οι τρόποι που οδηγούν στο αποτέλεσμα. Κεντρικοί άξονες των αναδιατάξεων είναι πάντοτε ο πλούτος

και η σκέψη: σ' αυτά τα δύο επίπεδα συντελούνται πρωτίστως οι αναδιατάξεις, με τελικό στόχο τη διαμόρφωση νέας, διαφορετικής έως αντίθετης από την προηγούμενη κοινωνικής, και, κατά περίπτωση και χρονικό σημείο, εθνικής συνείδησης, τέτοιας που να επιτρέπει και να διευκολύνει την εδραίωση νέων κοινωνικών και κατ' ακολουθίαν, την απρόσκοπτη ανάπτυξη νέων παραγωγικών δυνάμεων.

Παλαιότερα, οι όροι αγοράς που διευκόλυναν τις αναδιατάξεις διαμορφώνονταν με άμεσες οικονομικές λειτουργίες: τώρα, στη σύγχρονη περίοδο της ιστορίας, η παρέμβαση των θεσμών στις οικονομικές σχέσεις έχει αποκτήσει αποφασιστικό ρόλο, προκειμένου να επιταχυνθούν οι σχετικές με τις αναδιατάξεις διαδικασίες. Να μου επιτρέψετε να επιμείνω ιδιαίτερα σ' αυτό το σημείο και διότι γνωρίζω ότι σε αρκετά σημεία των λεγομένων μου κάποιες αφοριστικές αναφορές είναι ευδιάκριτες: να επιμείνω δηλαδή στο ρόλο των θεσμών, οι οποίοι, κατά τις εντελώς τελευταίες δεκαετίες, έχουν αποκτήσει πρωταρχική χρηστική αξία και έχουν μετατραπεί στον κυριότερο κινητήριο μοχλό για τις εκ βάθρων αλλαγές των συνολικών σχέσεων, κάτι που δε συνέβαινε σε προηγούμενες περιόδους, όταν ο θεσμός στη γενική του εικονογράφηση ερχόταν να κατοχυρώσει με άλλους όρους διαμορφωμένες σχέσεις. Αν χρειάστηκε να επιμείνω είναι γιατί ο νέος αυτός ρόλος των θεσμών ή του πολιτικού εποικοδομήματος, αν προτιμάτε, παραπέμπει κατευθείαν στην κρατική εξουσία και στη διαιότητα με την οποία αυτή προωθεί την αλλαγή των κοινωνικών σχέσεων και των νοοτροπιών.

Το σχολείο και οι εκπαιδευτικοί μηχανισμοί στο σύνολό τους ανιχνεύονται ως το κυριότερο όχημα για τη μεταφορά των αναδιατακτικών δυνάμεων: μέσω των προγραμμάτων σπουδών, του περιεχομένου και της ποιότητας της προσφερόμενης γνωστικής ύλης, του συστήματος αξιολόγησης, μέσω των σχέσεων, τελικά, που διαμορφώνονται στο επίπεδο των εκπαιδευτικών διαδικασιών, επιτυγχάνεται και η καθιέρωση νέων αξιών που διευκολύνουν τη σφυρηλάτηση νέων κοινωνικών συνειδήσεων. Διαμορφώνεται, μ' άλλα λόγια, μια νέα αντίληψη για τις αξιακές ιεραρχικές σχέσεις στην κοινωνία. Η επιδίωξη όμως αυτών των σχέσεων δεν πρέπει να ερμηνευθεί ως αναγκαστικά αξιολογική, ως αξιολόγηση δηλαδή του τύπου κακό παρελθόν — καλό παρόν και μέλλον, αλλά ως ικανοποίηση συγκεκριμένων μεγάλων αναγκών.

Και σ' αυτό το σημείο πρέπει να εντείνουμε την προσοχή μας για να μη χάσουμε από την οπτική μας την πραγματικότητα: έχουμε να κάνουμε με ικανοποίηση μεγάλων αναγκών, κάτι που παραπέμπει σε κοινωνικά αδιέξοδα στο επίπεδο της ανάπτυξης, κυρίως των παραγωγικών δυνάμεων. Με άλλα λόγια και απλούστερα: οι συγκεκριμένες, μεγάλες επαναλαμβανόμενες, ανάγκες είναι αυτές που ανακύπτουν από την ιστορική αναντιστοιχία εγκαθιδρυμένων κοινωνικών σχέσεων και αναπτυξιακών προϋποθέσεων στο επίπεδο των

μέσων παραγωγής, για να χρησιμοποιήσω γνωστούς όρους επικοινωνίας και όταν προηγουμένως είπα ότι ο πλούτος και η σκέψη είναι η βάση και ο κεντρικός στόχος των αναδιατάξεων υπέδειξα τους όρους της διαμόρφωσης νέας αντιστοιχίας για την υπέρβαση του αδιέξοδου.

Αν μας χρειάζεται να γνωρίζουμε τη φαινομενολογία ή, απλούστερα, την εικονογράφηση όλων των αναδιατάξεων, δεν έχουμε παρά να προσέξουμε ότι σε ολόκληρη την Ευρώπη σήμερα αλλάζουν, ραγδαία και εν πολλοίς δίκαια, οι μορφές όλων των σχέσεων ανάμεσα στους ανθρώπους και στους κοινωνικούς χώρους. Και επειδή οι μορφές δεν είναι τίποτε άλλο παρά η εξωτερική εικόνα της ουσίας και είναι οι ίδιες ουσία ως προς τη διαμόρφωση συγκεκριμένης επικοινωνιακής κωδικοποίησης, να μου επιτραπεί να συμπεράνω ότι δοκιμάστε μπροστά σε διαδικασίες ανατρεπτικές και σε ταχύτατη πορεία αντικατάστασης.

Όλα αυτά λέγονται για να αποδεσμευτεί η κοινωνική όψη των εθνικισμών: πάντοτε, κατά τους νεότερους χρόνους, η έγερση των εθνικισμών συμπορεύτηκε σε σχέση αλληλουχίας με τις αναδιατάξεις σε κοινωνικό επίπεδο, με όρους αγοράς, να μου επιτραπεί να επαναλάβω. Σήμερα όμως κοινωνικές αναδιατάξεις και εθνικισμοί έχουν χαρακτηριστικά αντίθετα απ' αυτά του παρελθόντος: στις διαμορφούμενες κοινωνικές σχέσεις παρακάμπτεται, όπου ακόμη δεν καταργείται συνειδητά και προγραμματικά, η βάση της οργάνωσης των κοινωνιών κατά τους νεότερους χρόνους, που ήταν ο Ορθός Λόγος· αναδεικνύεται ο αυταρχισμός σε κυριότερη μέθοδο για την προστασία και την προώθηση των συντελούμενων αλλαγών υποδιβάζεται ο κεντρικός θεσμός του αντιπροσωπευτικού συστήματος, το κοινοβούλιο, σε κυρωτικό διεκπεραιωτή των νέων και σε μηχανή καταστροφής των παλαιών μορφών εμφανίζεται ο ρατσισμός, κυρίως ο κοινωνικός, ως ισχυρός μηχανισμός των αναδιατάξεων και των εθνικισμών.

Η αναφορά μου στον Ορθό Λόγο έγινε για να αναδειχθεί το σημείο στο οποίο ανιχνεύεται το βάθος και η ανατρεπτικότητα των αναδιατάξεων, αφού θίγονται οι βάσεις των αξιών στις οποίες έχει στηριχτεί η οργάνωση των καπιταλιστικών κοινωνιών κατά τους νεότερους χρόνους. Και σας καλώ να παρατηρήσουμε το εξής πολύ ενδιαφέρον: στη φάση των αναδιατάξεων, στην οποία δοκιμάστε, δεν προβάλλονται νέες αξίες που να πρέπει να αντικαταστήσουν τις παλαιές, εννοώ αυτές που βασιζονται στα κοινωνικά παρεπόμενα του Ορθού Λόγου, αλλά απλώς από τη μια ο ίδιος ο Ορθός Λόγος υποδιβάζεται σε μια από τις αξίες και βάλλεται ως απαξία και από την άλλη ολόκληρο το κατεστημένο αξιακό σύστημα υποδεικνύεται ως καταστρεπτικό και επομένως απαξιακό, ως η μακρινή καταγωγή των σημερινών αδιεξόδων.

Και μπορεί η μεταμοντέρνα αντίληψη και θεωρία για τη σύλληψη του κοινωνικού και νοητικού κόσμου μας — γιατί γι' αυτήν πρόκειται — να μην

έχει ως τέτοια, ως θεωρία δηλαδή, την κοινωνική έκταση που αρχικά είχε φανεί ότι θα είχε, δρῆκε όμως καταδεκτική υποδοχή σε πολιτικούς σχηματισμούς και ενσωματώθηκε σε κοιμματικά προγράμματα οργάνωσης της κοινωνίας και άσκησης της εξουσίας.

Θα επανέλθουμε δέδαια σ' αυτό το ζήτημα τώρα όμως είναι ανάγκη να σημειώσουμε ότι οι προηγούμενες υποδείξεις μας φέρνουν κοντά, πάλι στο ρόλο του κράτους προκειμένου για την προώθηση των αναδιατάξεων. Αυτό οργανώνει, το είπαμε κιόλας, το πλαίσιο υποδοχής τους η μέθοδος και οι διαδικασίες έχουν επίσης αναληφθεί από αυτό: βαθιές αλλαγές που πρωτίστως αφορούν τον πλούτο και την ιδεολογία, τις βάσεις δηλαδή όχι μόνο της συγκεκριμένης υπόστασης και λειτουργίας της κοινωνίας, αλλά και των κατεστημένων κοινωνικών ισορροπιών, και που συντελούνται με τη μορφή και τα χαρακτηριστικά ταξικής επίθεσης δεν μπορεί να γίνονται ούτε με τρυφερότητα, ούτε χωρίς κοινωνικά θύματα η διαιότητα και, συχνά η αγριότητα είναι ιστορικά η συνήθης διαδικασία των αναδιατάξεων.

Αν θέλουμε να προσεγγίσουμε τα παραπάνω και από μια άλλη οπτική γωνία, ας προσέξουμε αυτό: είτε έχουμε να κάνουμε με αναδιατάξεις και έγερση των εθνικισμών τύπου Γιουγκοσλαβίας, είτε με αναδιατάξεις, ρατσισμούς και εθνικισμούς τύπου Γαλλίας, Βελγίου, Γερμανίας κ.λπ., επικεφαλής των συντελουμένων δρῖσκονται ή τον ιδιαίτερο τόνο δίνουν ακροδεξιοί πολιτικοί σχηματισμοί για πρώτη φορά ως προς τα συγκεκριμένα φαινόμενα.

Η ιδέα για τη συσχέτιση της έγερσης των εθνικισμών με τις συγχρονικές της αναδιατάξεις στα επίπεδα των κοινωνικών και των διεθνών σχέσεων, στηριγμένη σε πλούσιο πραγματολογικό υλικό, προβάλλεται εδώ για να τονιστεί, κυρίως, η κοινωνική βάση και διάσταση του φαινομένου του εθνικισμού. Και δε γίνεται ειδικός λόγος για τη διαμόρφωση των εθνικών συνειδήσεων, γιατί εκεί κάτι τέτοιο μοιάζει περισσότερο εύλογο: η επεξεργασία της κοινωνικής προέλευσης των εθνικισμών και της έγερσής τους είναι, κατά την άποψή μου, η καταλληλότερη προσεγγιστική μέθοδος, αφού μας προσφέρει το αναλυτικό και εννοιολογικό υπόβαθρο για την ερμηνεία ενός φαινομένου, το οποίο, στη σημερινή ευρωπαϊκή πραγματικότητα, προβάλλει με το ιδιαίτερο και πρωτόγνωρο χαρακτηριστικό να είναι εχθρικό προς ό,τι έως τώρα θεωρείτο συμφέρον για την κοινωνία και τον άνθρωπο. Αυτό μπορεί να διατυπωθεί και διαφορετικά: στόχος των αναδιατάξεων και της έγερσης των εθνικισμών σήμερα είναι τα αξιακά δεδομένα του συνολικού δυτικού, λεγόμενου, πολιτισμού, όπως αυτός διαμορφώθηκε κατά τους τέσσερις περίπου τελευταίους αιώνες με βάση δηλαδή τις γενικές αρχές του δίου που διαμόρφωσαν τα πνευματικά κινήματα της Αναγέννησης και του Διαφωτισμού τις αρχές για τις κοινωνικές σχέσεις και τη θέση του ανθρώπου σ' αυτές.

Τώρα, οι νέες κοινωνικές σχέσεις και μια νέα θέση του ανθρώπου που

και μέσω των εθνικισμών, όπως τους προσεγγίζει η προκείμενη ομιλία, συστηματικά επιχειρείται η διαμόρφωση και εδραίωσή τους ήδη έχουν αρχίσει να αποδεσμεύουν τη βία και τον αυταρχισμό σε όλα τα επίπεδα του κοινωνικού βίου θα διακινδυνεύσω, στο σημείο αυτό, μια κατάληξη: οι υπό διαμόρφωση κοινωνικές σχέσεις δε θα διέπονται από τον Ορθό Λόγο, αλλά από τον μετά-Λόγο.

Προτού σας καλέσω να πλησιάσουμε κάπως ειδικότερα τα καθ' ημάς, επιτρέψτε μου να θίξω ένα τελευταίο γενικό ζήτημα, αυτό των χρήσεων του εθνικισμού και μάλιστα των χρήσεών του ενόψει αναδιατάξεων ποιες είναι οι χρήσεις και ποιοι οι χρήστες. Ως προς τους τελευταίους, η αναγωγική αναζήτησή μας κατευθύνεται στις εξουσίες, στο κράτος, με όλες τις εκφράσεις του, και στις οικονομικά και πολιτικά ισχυρές κοινωνικές ομάδες, στους πρωτοθητικούς δηλαδή παράγοντες των αναδιατάξεων. Εύλογα θα μπορούσε εδώ να εγερθεί η ένσταση: αυτοί οι παράγοντες δεν αναδιατάσσονται; ναι, είναι η απάντηση, αναδιατάσσονται στην έκταση και στα χαρακτηριστικά που αναδιατάσσεται ολόκληρη η κοινωνία, αλλά, α) κατορθώνουν να κατευθύνουν και να ελέγχουν τις αναδιατάξεις, έχοντας προβλέψει για ολόκληρο το πλέγμα των σχέσεων θέσεις και ρόλους, στο βαθμό που τα πράγματα είναι προβλέψιμα και β) ακόμη και αν καθ' οδόν, άλλοι συγκροτήσουν τις κατευθύνουσες δυνάμεις, σημείο και αυτό των αναδιατακτικών διαδικασιών, αυτές οι νέες εξουσίες πάλι αναλαμβάνουν να διεκπεραιώσουν το αναδιατακτικό έργο.

Εξυπακούεται ότι οι χρήσεις του εθνικισμού έχουν την ιστορική τους διάσταση, ποικίλλουν δηλαδή ανάλογα με την ιστορική στιγμή, επομένως και με την ιστορική πραγματικότητα εκείνο όμως που, κατά τα φαινόμενα, πρέπει να αποκλειστεί ως διαχρονικό χαρακτηριστικό της έγερσης των εθνικισμών είναι οι φυγόκεντρες τάσεις και διαδικασίες. Αντίστροφα: ο εθνικισμός, την ώρα της έγερσής του, λειτουργεί συσπειρωτικά, σε εθνικό και κοινωνικό επίπεδο. Ενδιαφέρον είναι να ξέρουμε σε ποιο κέντρο, σε ποιον πόλο γίνεται η συσπείρωση. Φυσικά, πόλος είναι ο σκοπός της έγερσης: το ζητούμενο το δικό μας όμως είναι ποιος είναι ο χρήστης και πώς χρησιμοποιεί την έγερσή του κατά τις περιπτώσεις εθνικισμού.

Η όποια κεντρική εξουσία, το κράτος, όπου υπάρχει, συνιστά τον συσπειρωτικό πόλο της έγερσης του εθνικισμού και συγχρόνως το ίδιο λειτουργεί ως κεντρομόλος δύναμη γι' αυτήν. Οπότε εδώ σημειώνουμε άλλη μία παραπομπή στον κοινωνικό χαρακτήρα του εθνικισμού η βασικότερη όμως ανιχνεύεται στις χρήσεις του από το κράτος ή από άλλη κρατικού τύπου εξουσία ενόψει αναδιατάξεων. Στην περίπτωση αυτή, η εν λόγω εξουσία χρησιμοποιεί τον εθνικισμό για να συσπειρώσει γύρω της ό,τι ονομάζουμε «λαό» και αφήνει, κατευθύνοντάς την κιόλας, την έγερση του εθνικισμού να αποτελέσει το πλαίσιο για τη δίαιη αναδιάταξη των κοινωνικών σχέσεων.

Έχουμε να κάνουμε, στην πραγματικότητα, με επικίνδυνα αποπροσανατολιστική χρήση: στην περίπτωση όξυνσης πραγματικών εθνικών προβλημάτων — και από αυτά δεν εξαιρείται η ίδια η έγερση του εθνικισμού — ο αποπροσανατολισμός εξουδετερώνει την κοινωνία και οδηγεί αναπόφευκτα σε ανταρχικές λύσεις.

Με την ευχή να τα συζητήσουμε όλα αυτά σε λίγο, επιτρέψτε μου να επιχειρήσω τώρα μια πολύ σύντομη προσέγγιση στα εντεύθεν των τειχών συμβαίνοντα και διαδραματιζόμενα: θα προσπαθήσω μάλιστα να υποδείξω τις όψεις, το περιεχόμενο και κάποια χαρακτηριστικά του ελληνικού εθνικισμού σήμερα, αφού παρακάμψω, όπως διαπιστώνετε, ως ανυπόστατο το ερώτημα για την ύπαρξή του. Ο ημέτερος σημερινός εθνικισμός αφορμίζεται από το πρόβλημα που έχει δημιουργηθεί με τα Σκόπια και έχει προσδώσει διαφορετικό περιεχόμενο σε αυτό που έως πριν από ελάχιστα χρόνια αποκαλούσαμε «εθνικά ζητήματα» ή «εθνικά προβλήματα»: με αυτές τις ονομασίες εννοούσαμε ένα μόνο ζήτημα: τον επεκτατισμό και τη μεγαλοκρατική εξωτερική πολιτική της Τουρκίας, με αποδεικτικό στοιχείο την κατάληψη και κατοχή μεγάλου τμήματος της Κύπρου.

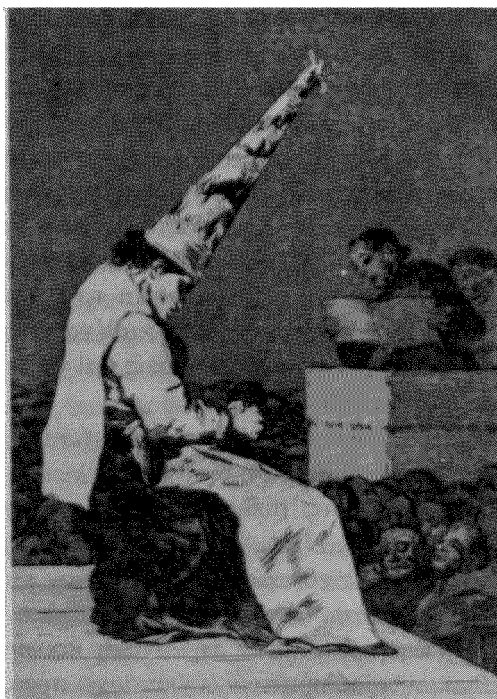
Όσοι από σας είστε σε θέση σας καλώ να αναλογιστείτε και στους υπόλοιπους αναλαμβάνω την ευθύνη να πω ότι το μείζον αυτό εθνικό πρόβλημα, παρ'όλο που γνώρισε επικίνδυνες οξύνσεις, δεν είχε προκαλέσει έγερση του εθνικισμού μας: όπως δεν είχαν καθόλου εθνικιστικά χαρακτηριστικά οι τεράστιες κινητοποιήσεις για το «κυπριακό» στην περίοδο 1955-1960. Σας παρακαλώ επίσης να παρατηρήσετε την αναδιάταξη στις εθνικές μας προτεραιότητες κατά τα 2-3, μόλις, τελευταία χρόνια: Κύπρος και Τουρκία έχουν παραγκωνιστεί και προβάλλονται το σκοπιανό και το αλβανικό πρόβλημα με διαφορετικό χαρακτήρα το καθένα: το πρώτο, ως καθαρά εθνικό πρόβλημα, προκαλεί εθνικιστικές εξάρσεις και το δεύτερο συνοδεύεται από έναν άκρατο ρατσιστικό εθνικισμό.

Αυτά τα δύο ζητήματα, κυρίως το πρώτο, είναι, όπως ξέρετε, σε ευρύτατη χρήση σε όλα τα επίπεδα του δημόσιου βίου και καλύπτει τις συντελούμενες με δάιο τρόπο και ταχύτατους ρυθμούς αναδιατάξεις των κοινωνικών σχέσεων. Έχω ήδη γράψει (ΤΑ ΝΕΑ, 25.5.1992) ότι μέσω του αναπτυσσόμενου με συσπειρωτικές τάσεις εθνικισμού «όχι μόνον εξουδετερώνεται και εκφυλίζεται η κοινωνική ένταση, αλλά και εξασφαλίζεται η πολυσυζητημένη κοινωνική συναίνεση» και ότι «αυτήν τη στιγμή κοινωνική στήριξη στην αντιμετώπιση των εθνικών προβλημάτων δεν υπάρχει πέρα από τον αναπτυσσόμενο και συγκροτούμενο ρατσιστικό εθνικισμό: αυτή τη στιγμή η κοινωνία βάλλεται προκειμένου να αναδιαταχθεί».

Και τώρα προσθέτω: σε μια εφήμερη και ανασφαλή κοινωνία, από την έλλειψη στέρεης αναπτυξιακής βάσης και από τα χρόνια οικονομικά προβλή-

ματα, ο εκφοβισμός και η κατατρομοκράτηση δημιουργούν τις προϋποθέσεις για την εξουθένωση της κοινωνίας και για την ανάδειξη του εθνικισμού, ακόμη και του κοινωνικού ρατσισμού, ως εκτονωτικών διόδων και ως υποστασιακών προβολών. Τα φαινόμενα αυτά ενισχύονται κατά τις τελευταίες ημέρες με την προβολή του ενδεχόμενου πολέμου και με τις εθνικιστικές κομματικές αποσχίσεις. Έτσι, η υποδεικνυόμενη εδώ σχέση ανασφάλεια-αναδιατάξεις-ρατσισμός-εθνικισμός-γίνεται όλο και πιο ευθεία.

Παρά το κάπως αξιωματικό ύφος μου, δε θέλησα να κάνω άλλο από το να σας παρουσιάσω μια πρόταση για κατανόηση όσων συμβαίνουν στον κοντινό κόσμο μας-η ματιά του ιστορικού δεν απουσίασε, ελπίζω οι δικές σας ενδεχόμενες αντιπροτάσεις θα έχουν την ίδια κατεύθυνση: να καταλάβουμε.

Aquellas polbas.